

*MUSEUM
PLANTIN -
MORETUS*

B E N E D E N
V E R D I E -
P I N G

WELKOM

Welkom in het Museum Plantin-Moretus. Dit was het huis en de werkplaats van Christoffel Plantijn en de familie Moretus. Driehonderd jaar lang stond op deze plek het boek centraal en dat is vandaag nog altijd zo.

Wie woonde en werkte hier? Wat werd hier gedrukt? Welke kennis en ideeën verspreidden zich van hieruit naar de vier windstreken, tot ver buiten Europa?

Beneden maakt u kennis met Christoffel Plantijn, als stamvader, zakenman, bedrijfsleider, humanist* en drukker. Boven verdiept u zich in de mooiste boeken die in dit huis gedrukt werden, van rijk geïllustreerde bijbels tot eenvoudige almanakken.

Her en der liggen reproducties van boeken die in dit huis werden gedrukt. Blader er naar hartenlust in. Wij wensen u een aangenaam bezoek.

* Van A tot Z
Humanisme? Folio of quarto? Een
breviarium? Achteraan in deze
bezoekersgids vindt u een verklarende
lijst, van A tot Z.

DE GULDEN PASSER

‘De huizen zijn degelijk en gemaakt van goede materialen. Ze zijn ook mooi want gebouwd in lange, rechte lijnen. De toegangspoorten zijn versierd met sculpturen en in de tuinen staan beelden.’ Zo omschreef een reiziger in de 17de eeuw de huizen van rijke Antwerpenaren.

De Gulden Passer is zo’n degelijk en goedgebouwd huis van een rijke Antwerpse familie, met meer dan dertig kamers. De maquette geeft u een idee van de omvang van het gebouw.

.

VAN NUL OPGEBOUWD

Christoffel Plantijn bouwt zijn bedrijf in Antwerpen van nul op. Als beginnende ondernemer investeert hij elke cent die hij verdient opnieuw in zijn zaak. Ook Plantijns opvolger – zijn schoonzoon Jan I Moretus – doet dat. Het bedrijf komt op de eerste plaats, altijd.

Vanaf de derde generatie is er ook geld voor andere zaken. Kleinzoon Balthasar I Moretus verbouwt dit huis tot een statig stadspaleis. Gebouw en interieur moeten de status van de familie in de verf zetten. De drie pronkkamers zijn dan ook een 3D-visitekaartje.

O N D E R N E M I N G S Z I N

Het schilderij boven de schoorsteen heet 'De leeuwenjacht'. De jacht is een tijdverdrijf van de hogere klasse en daar wil een succesvolle ondernemer zich graag mee vereenzelvigen. Een jachttafereel laat kracht, uithouding, moed en doorzettingsvermogen zien. Eigenschappen die elke ondernemer nodig heeft. Toch?

HALL OF FAME

Portretten in een mooi salon. Hiermee meet de familie Moretus zich een stuk adellijke levensstijl aan. Rechts naast de deur naar salon 1 ziet u Balthasar I. Hij bestelt de meeste portretten bij zijn vriend Peter Paul Rubens. Ze beelden familieleden en enkele goede vrienden van het huis af.

We zien de stamvader Christoffel Plantijn en zijn vrouw Jeanne Rivière. Verder Jan I Moretus en zijn echtgenote Martine Plantijn én de ouders van Jan: Jacobus Moerentorf en zijn vrouw Adriana Gras.

Ook enkele vrienden krijgen een plaats in deze *hall of fame*: Justus Lipsius, humanist en taalkundige; Abraham Ortelius, de uitvinder van de atlas; Benedictus Arias Montanus, de redacteur van Plantijns meer-talige Bijbel. Verder hangen hier nog Petrus Pantinus, een bemiddelaar tussen het hof en de uitgeverij en Gaspar Gevartius, humanist en stadssecretaris.

KASTEN MET
GEHEIME LADES

Niet enkel de portretten, ook de kasten naast de schoorsteen zeggen iets over de bewoners. Het zijn kunstkabinetten, luxe-meubels waarin je papieren en kleine waardevolle voorwerpen zoals juwelen, munten en exotische voorwerpen stopt. Daarom hebben dit soort kasten vaak geheime lades en dubbele bodems. Kunstkabinetten waren een typisch Antwerps exportproduct maar uiteraard stonden ze ook in de pronkkamers van de lokale elite.

.

HEMEL- EN AARDGLOBE

Later verschijnen er in deze pronkkamers ook globes als symbool van kennis en wetenschap.

VADERS WIL IS WET: PLANTIJN ALS STAMVADER

Christoffel Plantijn komt op zijn dertigste vanuit Frankrijk naar Antwerpen. Hij richt er een drukkersbedrijf op en noemt het Officina Plantiniana (de Plantijnse uitgeverij). Plantijn is de stamvader van de negen generaties die in dit huis zullen wonen en werken.

Plantijn is getrouwd met Jeanne Rivière. Samen krijgen ze zes dochters en een zoon. Marguerite, Martine, Catharine, Madeleine en Henriette bereiken de volwassen leeftijd.

Bij de familie Plantijn-Rivière staat alles in het teken van het bedrijf. De dochters krijgen een degelijke opleiding. Ze helpen bij het verbeteren van de drukproeven of in de linnen- en kanthandel die Plantijn ook heeft. Ook bij de huwelijken van zijn dochters houdt Plantijn het bedrijfsbelang in het oog. Van de vijf schoonzons werken er drie in Plantijns bedrijf en is er één kant- en linnenhandelaar.

In een brief zegt Plantijn over zijn dochters:

‘Ik heb aan mijn vijf dochters vóór alles geleerd om God, onze Koning en al onze Magistraten [het stadsbestuur] en meerderen te vrezen, te eren en lief te hebben. Ik heb hen ook geleerd om hun moeder te helpen met het uitvoeren van huishoudelijke taken.

De vier oudsten heb ik van jongs af aan goed leren lezen en schrijven, zodat ze vanaf de leeftijd van vier of vijf tot ongeveer hun twaalf jaar konden helpen met het nalezen van drukproeven in gelijk welk alfabet of gelijk welke taal. In de lege uurtjes en afhankelijk van de hoeveelheid vrije tijd liet ik hen naailes volgen zodat ze hemden konden maken, maar ook kragen en zakdoeken en andere handelswaar van linnen. En al die tijd observeerde ik hen zorgvuldig, zodat ik kon beoordelen voor welk soort werk zij in de toekomst het best geschikt waren.'

VAN GENERATIE OP GENERATIE

Deze portrettengalerij laat in een oogopslag driehonderd jaar familiegeschiedenis zien. Deze mannen en vrouwen woonden en werkten in dit huis. Elke generatie presenteert een boek uit zijn rijke oeuvre.

GENERATIE 1

CHRISTOFFEL PLANTIJN

(ca. 1520 - 1589)

×

JEANNE RIVIÈRE

(ca. 1520 - 1596)

Jeanne Rivière is de vrouw van Christoffel Plantijn. Ze komt uit Normandië. Veel weten we niet over haar. Plantijn vernoemt Jeanne nauwelijks in zijn brieven. *‘Ze hield van haar man en was goed in de zaken die met de familie en het huishouden hadden te maken’*, schrijft huisvriend Justus Lipsius over Jeanne.

GENERATIE 2

MARTINE PLANTIJN
(1550-1616)

Martine is de op één na oudste dochter van Plantijn. Ze werkt als dertienjarige al in de kanthandel van haar vader, waar ze uiteindelijk de verantwoordelijkheid over krijgt. Op haar twintigste trouwt ze met Jan Moerentorf. Ze krijgen elf kinderen. Martine is de stammoeder van de familie Moretus.

×

JAN I MORETUS
(MOERENTORF)
(1543-1610)

Op zijn veertiende werkt Jan Moerentorf al bij Christoffel Plantijn. Plantijn schat zijn kwaliteiten naar waarde: zijn talenkennis (Nederlands, Grieks, Latijn, Spaans, Italiaans, Frans en Duits), zijn praktische ingesteldheid en bovenal zijn trouw. Jan is Plantijns rechterhand, later zijn schoonzoon en uiteindelijk ook zijn opvolger.

.

MADELEINE PLANTIJN
(1557-1599)

‘Zij is de slimste van al mijn dochters’, zegt Plantijn over Madeleine, zijn derde dochter. Madeleine leest de drukproeven van de meertalige Bijbel. In een brief mijmert Plantijn dat ze ooit in het bedrijf zou kunnen werken en zich inlaten *‘met zaken*

die normaal enkel mannen toekomen'. Maar Madeleine trouwt op haar vijftiende met Gilles Beys en verhuist naar Parijs.

×

GILLES BEYS
(1542-1595)

Gilles Beys komt uit een welgestelde familie nabij Breda. Hij trouwt met Madeleine Plantijn. *'Een eigenzinnig man, zoals zijn schoonvader tijdens zijn leven vaak heeft onderzonden'*, typeert een van Plantijns vrienden hem. Beys beheert Plantijns boekenwinkel in Parijs, maar het komt tot een breuk. Door deze ruzie leidt zijn gezin jarenlang een arm bestaan.

.

FRANCISCUS RAPHELENGIUS
(Frans van Ravelingen)
(1539-1597)

Raphelengius komt uit Rijsel. Hij studeert in Cambridge en Parijs en werkt als proeflezer bij Plantijn. Plantijn arrangeert een huwelijk met zijn oudste dochter, Marguerite. Raphelengius werkt mee aan de meertalige Bijbel en schrijft het eerste Arabische woordenboek. Hij schopt het uiteindelijk tot hoogleraar Hebreeuws en leidt het Plantijnse filiaal in Leiden.

GENERATIE 3

MELCHIOR MORETUS
(ca. 1573-1634)

Melchior is de tweede zoon van Jan I en Martine Plantijn. Hij wordt priester; de eerste geestelijke in een lange reeks bij de familie Moretus. Maar Melchior wordt labiel en verblijft op verschillende plaatsen in Brabant en Vlaanderen. Balthasar I, zijn broer, schrijft bij zijn overlijden: *‘Hij stierf gelukkiger en heiliger dan hij geleefd had.’*

.

BALTHASAR I MORETUS
(1574-1641)

Balthasar I Moretus is de derde zoon van Jan I en Martine. Hij is verlamd aan zijn rechterzijde. Leidt hij daarom een teruggetrokken leven? Hij is humanistisch geschoold, een intellectueel en dichter. Rubens is zijn schoolvriend en samen creëren ze het rijkgeïllustreerde barokboek. De drukkerij kent onder Balthasar I een bloeiperiode.

JAN II MORETUS (1576-1618)

Jan II is de vierde zoon van Jan I en Martine. Hij werkt tien jaar lang in de drukkerij zonder daarvoor betaald te worden, net zoals zijn broer Balthasar I. Pas na een schriftelijke (!) vraag bij zijn vader ontvangt hij een vergoeding: boeken die hij kan verkopen. Jan II houdt zich uitsluitend met de zakelijke kant van het bedrijf bezig.

×

MARIA DE SWEERT (1588-1655)

Maria de Sweert is de dochter van een Antwerpse koopman. Ze trouwt met Jan II, met wie ze zes kinderen krijgt. Maria is de moeder van Jan III en Balthasar II. Op haar dertigste is ze al weduwe. Hoewel ze na de dood van haar man officieel mee aan het hoofd van de drukkerij staat, neemt ze geen actieve rol op.

GENERATIE 4

JAN III MORETUS
(1610-1663)

Dit is vermoedelijk een portret van Jan III Moretus, de broer van Balthasar II. Omdat hij een psychische aandoening heeft, komt hij niet in aanmerking om het familiebedrijf over te nemen.

.

BALTHASAR II MORETUS
(1615-1674)

Balthasar II is de zoon van Jan II en Maria de Sweert. Na de dood van zijn vader ontfermt zijn oom, Balthasar I, zich over zijn opvoeding. Op zijn zesentwintigste komt hij aan het hoofd van de drukkerij. Balthasar II heeft een manie voor lijstjes. Hij maakt jaarlijks een inventaris van zijn bezittingen en hij laat 32 versies van zijn testament na.

×

ANNA GOOS
(1627-1691)

Anna Goos komt uit een rijke familie. Op haar achttiende trouwt ze met de twaalf jaar oudere Balthasar II. Ze hebben samen twaalf kinderen, van wie er zes geestelijke worden. Anna staat zeven jaar aan het hoofd van de uitgeverij. Zij is een krachtdadige zakenvrouw die het bedrijf door een belangrijke betalingscrisis loodst.

GENERATIE 5

BALTHASAR III MORETUS
(1646-1696)

Balthasar III Moretus krijgt zijn opleiding thuis. Zijn moeder leert hem lezen en schrijven, van zijn vader leert hij de technische en economische aspecten van het vak. Hij rondt zijn opvoeding af met een reis naar Italië. Ruim twintig jaar leidt Balthasar III het bedrijf. Hij trouwt met Anna Maria de Neuf. Een langgekoesterde droom gaat tijdens zijn leven in vervulling: de Moretussen worden in de adelstand verheven.

×

ANNA MARIA DE NEUF
(1654-1714)

Anna Maria de Neuf trouwt op haar negentiende met Balthasar III, met wie ze negen kinderen krijgt. Zij staat een tijd alleen aan het hoofd van de drukkerij en dat in moeilijke tijden. Het familiefortuin neemt vanaf nu snel toe. Bij haar overlijden laat Anna Maria 760.000 gulden na. Een werkman verdient op dat ogenblik 15 gulden per maand.

GENERATIE 6

BALTHASAR IV MORETUS
(1679-1730)

Balthasar IV is de laatste Moretus die wordt opgeleid tot drukker. Hij is zeventien jaar als zijn vader Balthasar III sterft. Balthasar IV is nauw betrokken bij het publieke leven in Antwerpen. Hij heeft onder meer een belangrijke functie in de armenzorg. Balthasar IV investeert steeds meer familiekapitaal in vastgoed, renten en wisselbrieven.

×

ISABELLA JACOBA
DE MONT (DE BRIALMONT)
(1682-1723)

We weten heel weinig over Isabella Jacoba de Mont. Ze trouwt met Balthasar IV als ze twintig jaar is. Ze hebben acht kinderen maar vijf van hen sterven jong. Haar zonen Balthasar V en Simon François, hebben geen interesse in de uitgeverij en verkopen hun deel aan hun oom Jean-Jacques.

JEAN-JACQUES MORETUS
(1690-1757)

Jean-Jacques Moretus is de eerste in de familie die een politiek ambt bekleedt. Hij wordt schepen. Na het overlijden van Balthasar IV leidt hij alleen de uitgeverij. Hij is ook financier, handelaar in luxegoederen en investeerder in de handel met het Verre Oosten. Jean-Jacques is getrouwd met Theresia Mechtildis Schilders. Hij laat bij zijn overlijden twee miljoen gulden na.

×

THERESIA MECHTILDIS
SCHILDERS
(1696-1729)

Theresia Mechtildis Schilders komt uit een van de rijkste Antwerpse families. Ze trouwt op haar twintigste met Jean-Jacques Moretus, met wie ze negen kinderen krijgt. Ze sterft op haar drieëndertigste. Haar rol in de geschiedenis van de drukkerij is onbekend. Via haar kinderen komt het fortuin van de familie Schilders, ongeveer drie miljoen gulden, naar de familie Moretus.

GENERATIE 7

FRANÇOIS-JEAN MORETUS
(1717-1768)

François-Jean Moretus studeert filosofie en rechten. Hij is getrouwd met Maria Theresia Borrekens, met wie hij dertien kinderen heeft. Net als zijn vader is hij actief in de financiële wereld maar hij blijft zich ook inzetten voor de drukkerij. François-Jean laat, helemaal in stijl met zijn status, het statige voorgebouw aan de Vrijdagmarkt optrekken.

×

MARIA THERESIA BORREKENS
(1728-1797)

Maria Theresia Borrekens komt uit een rijke, adellijke familie. Zij trouwt met François-Jean Moretus. Na het vroege overlijden van haar man leidt zij negenentwintig jaar lang het bedrijf. Haar doel is de drukkerij *'met luyster aen myne kinderen achter te laeten'*, maar de neergang van het bedrijf is niet meer te keren.

GENERATIE 8

Van de zonen van François-Jean Moretus en Maria Theresia Borrekens heeft het museum geen portretten. Het is een verwarrende periode kort na de Franse Revolutie en met Napoleon die het land bezet. Er is nauwelijks activiteit in de drukkerij.

GENERATIE 9

EDWARD MORETUS
(1804-1880)

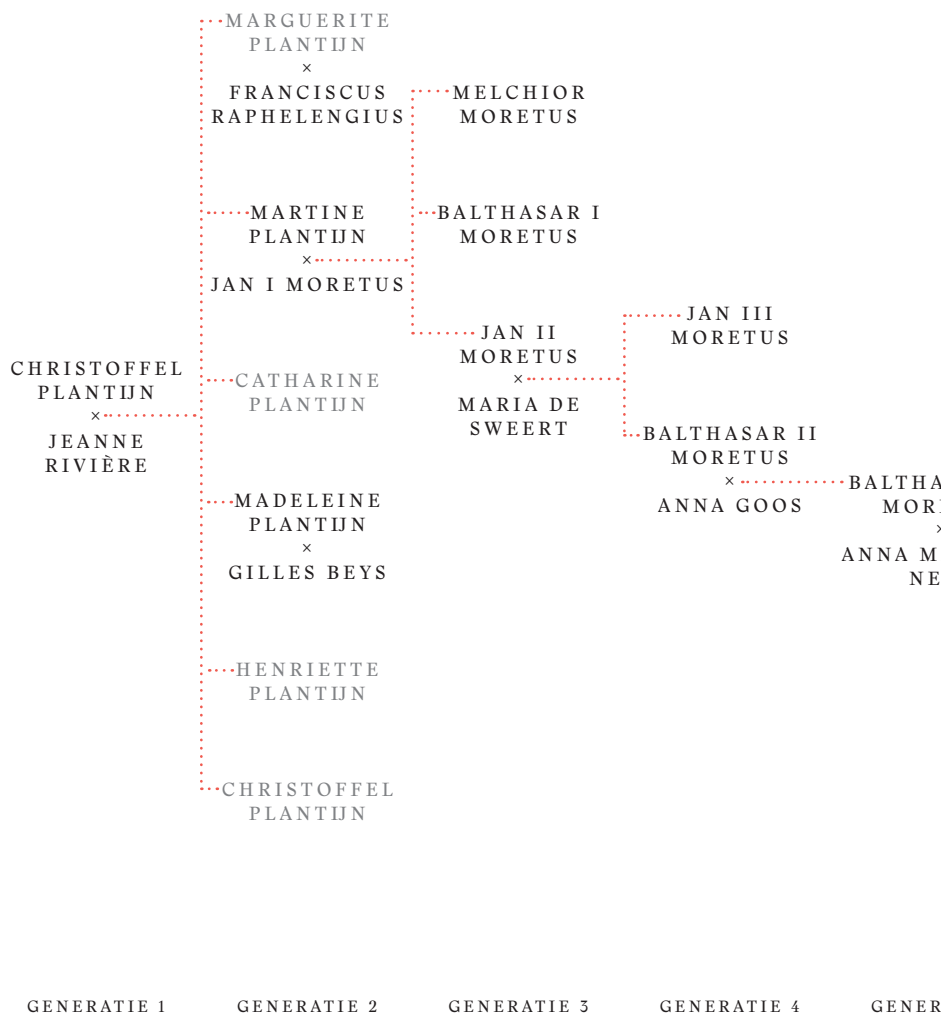
Edward Moretus is de kleinzoon van François-Jean en Maria Theresia Borrekens. Hij leidt als laatste de *Officina Plantiniana*. Het laatste boek dat verschijnt, is een getijdenboek van de Heilige Franciscus. Drie eeuwen nadat Christoffel Plantijn het huis heeft gekocht, verkoopt Edward het gebouw en de inboedel aan de stad Antwerpen, die er een museum van maakt.

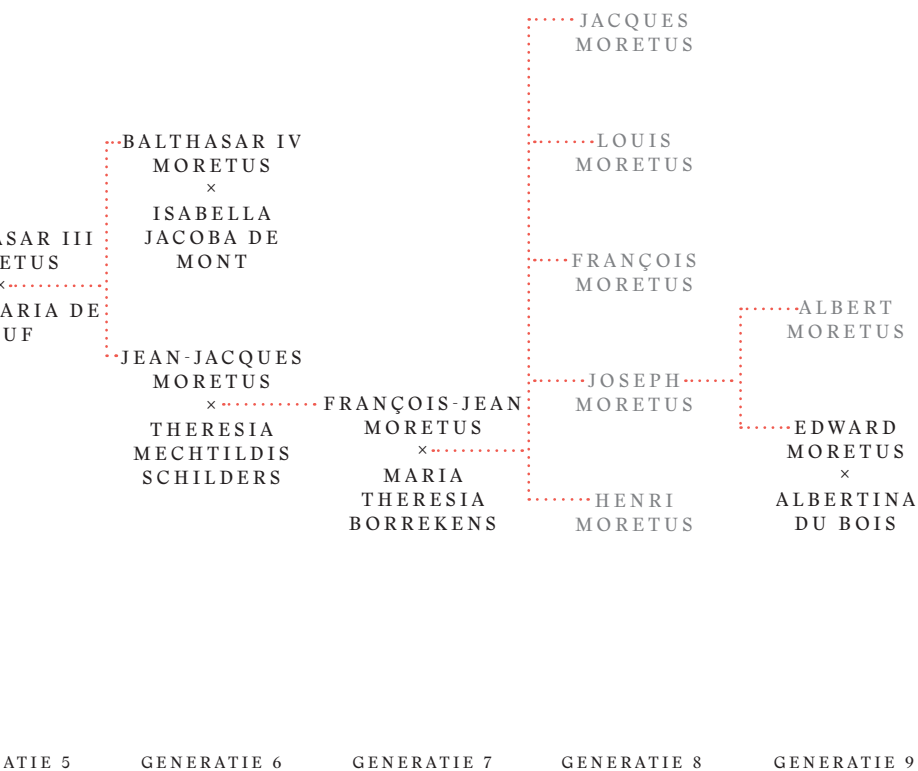
×

ALBERTINA DU BOIS
(1803-1891)

Albertina du Bois komt uit een hoge adellijke familie. In 1827 huwt ze met Edward Moretus, met we ze vijf kinderen krijgt. Vrij snel na hun huwelijk verhuist het koppel naar het Hof van Moretus.

EIGEN LOF

Boven de schoorsteen hangt het schilderij *Labore et Constantia* of *Door arbeid en standvastigheid*, het motto van Plantijn. Dit schilderij plaatst de kwaliteiten van het Plantijnse huis in de kijker. Eervol zijn, fortuin vergaren, ondernemingszin, standvastigheid en wijsheid zijn weergegeven als Griekse en Romeinse mythologische figuren. Hercules beweegt de passer terwijl Constantia zittend toekijkt. Als zelfs de goden zich associëren met je bedrijf, dan moet het wel heel bijzonder zijn.

.

MUZIEK MET KLASSE

In een salon van een rijke familie hoort ook muziek. Die werd meestal gespeeld door de jonge dames in huis. Dit is een bijzonder dubbelinstrument: een combinatie van een klavecimbel en een virginaal. Er bestaan wereldwijd maar vier exemplaren van.

HET BUITENSALON

Mooier dan deze worden binnenplaatsen zelden gemaakt. Deze binnentuin is dan ook al vele eeuwen een toeristische attractie. Koninginnen en prinsen kwamen hier graag op bezoek.

Aan de gevels hangen borstbeelden van enkele bedrijfsleiders. De beplanting is aangelegd naar 16de-eeuws model. Plantijn zou de planten wel herkennen. Hij had een eigen tuin aan de rand van de stad en was bevriend met de grootste plantkundigen van zijn tijd.

DE BOEKVERKOPER

Wie boeken drukt, wil ze ook verkopen. Dat gebeurt in deze winkel. De boeken die je hier koopt, hebben nog geen band. Die moet je er bij een boekbinder laten omdoen. Plantijn verwerkt hier ook de bestellingen en verzendingen. De grootste afzet gebeurt via een internationaal distributienet van boekhandelaars die elkaar tweemaal per jaar op de boekenbeurs van Frankfurt ontmoeten.

.

VERBODEN BOEKEN

De index van verboden boeken heeft in de Katholieke Kerk bestaan van 1559 tot 1966. Plantijn drukt in 1569 het exemplaar dat hier aan de muur hangt. De lijst is samengesteld door Benedictus Arias Montanus, de redacteur van Plantijns meertalige Bijbel. Er staan ook boeken op die bij Plantijn zijn uitgegeven.

De index bestaat uit drie kolommen: de namen van schrijvers van wie alle boeken verboden zijn, de schrijvers van wie bepaalde boeken verboden zijn en de verboden boeken van onbekende schrijvers.

EEN FIJNE NEUS VOOR ZAKEN: PLANTIJN ALS ZAKENMAN

Plantijn leeft en werkt in moeilijke tijden. Godsdienstkwesaties beheersen het dagelijkse leven. Oorlog is nooit ver weg. Toch slaagt hij erin een bloeiend bedrijf op te zetten. Plantijn is ook buiten de grenzen actief. Hij heeft verkooppunten in Parijs en Frankfurt. In Leiden heeft hij zelfs een tweede drukkerij.

Plantijn is niet enkel drukker en uitgever. Hij is ook verkoper van kaarten, prenten en globes. Hij heeft een winstgevende handel in kant, waar zijn dochters een belangrijke rol in hebben. Deze activiteiten leveren hem contant geld op, wat hij nodig heeft voor de uitgeverij.

Het succes van Plantijn is een verhaal van vallen en opstaan. Hij krijgt problemen met de overheid en zijn bezittingen worden openbaar verkocht. Hij moet bij een munitie van Spaanse soldaten grote sommen geld betalen om have en goed te redden. En verder zijn er natuurlijk wanbetalers, bestellingen die verloren gaan, gebrek aan cash en heel veel zakelijke disputen.

Zelf zegt hij:

‘Met ingespannen arbeid, volharding en geduld komt men alle tegenslagen te boven.’

PAPIER OF PERKAMENT?

Christoffel Plantijn bouwt drie woningen in de Heilige Geeststraat als investering. Ook het koetshuis verbouwt hij tot woonhuis. Plantijn verhuurt deze huizen, de opbrengst is meer dan welkom. In dit huisje, de *Houten Passer* genaamd, hangen nu wandtapijten uit Oudenaarde.

Doe zoals de klanten van de uitgeverij: neem plaats aan de tafel en blader door het stalenboek. Welk materiaal voelt het fijnste aan? Kies het mooiste papier uit. Of geeft u de voorkeur aan perkament?

ZELF AAN DE SLAG

Aankomen mag! De drukker demonstreert graag hoe het vroeger allemaal gebeurde en helpt u om zelf aan de slag te gaan. Geen drukker aanwezig? Dan tonen de filmpjes hoe boeken werden gedrukt, versierd en gebonden. Doe een kostuum aan en maak een selfie aan de kopie van de oude drukpers. U kunt in spiegelschrift een boodschap achterlaten op het letterbord, een katern plooien, een eigen letter ontwerpen of een boekenlegger met blindstempel bedrukken.

*GROOT BEDRIJF,
GROOT BEKLIJF:
PLANTIJN ALS
BEDRIJFSLEIDER*

Rond 1575 zit Plantijns uitgeverij op zijn hoogtepunt. Om de 16 drukpersen te laten draaien, zijn er meer dan 50 mensen aan het werk. Daarnaast zijn er nog de winkel- en huisbedienden en de vele vaste leveranciers. Plantijn leidt een groot bedrijf met een grote productie.

Er wordt dus hard gewerkt maar er wordt ook geklaagd, geruzied, gevloekt en zelfs gevochten. Schriftelijke afspraken - ordonnanties - regelen het werk. Hierin staan de verantwoordelijkheden van het werkvolk én van de baas genoteerd. Wie zich niet aan de afspraken houdt, betaalt een boete in geld of bier.

Dat een bedrijf leiden niet zonder zorgen is, blijkt uit een brief van schoonzoon Jan I Moretus.

‘Ik verwacht vandaag mijn schoonvader terug thuis uit Parijs. We hebben vernomen dat hij in Gent nog in goede gezondheid verkeerde, dat is overigens altijd zo als hij op reis is. Thuis bij ons kan hij niet van een goede gezondheid genieten omwille van de dagelijkse zorgen en ellende.’

DE ZETDUIVEL

Aan de eikenhouten tafel bij het raam zitten de correctors. Zij controleren minutieus de drukproeven die tussen het zetten van de tekst en de definitieve druk gemaakt worden. Paginerings, leestekens, accenten, spelling, afkortingen, lettertypes, geen enkele onjuistheid ontsnapt aan hun alziende oog. De corrector krijgt hulp van een lector. De lector leest de drukproef luidop voor terwijl de corrector de verbeteringen aanbrengt.

De corrector is een geleerde. Hij kent uiteraard Nederlands en Frans maar ook Spaans, Italiaans, Grieks en Latijn, soms zelfs Hebreeuws en Aramees (dat was ooit dé taal van het Midden-Oosten). Naarmate religieuze werken belangrijker worden voor het bedrijf, zijn de correctors vaker priesters.

KLINKENDE MUNT

In het kantoor schrijft de bedrijfsleider zijn brieven, houdt hij de boekhouding bij én telt hij zijn geld. Blijkbaar had Plantijn voldoende aan een bescheiden kantoor.

De wandbekleding vertelt wel dat het de eigenaar voor de wind gaat. Goudleer was een luxeproduct. Het zijn leren vellen met patronen in reliëf waarop bladzilver en gele vernis zijn aangebracht.

Internationale handel levert een grote variëteit aan munten op. Handelaars kunnen in een muntboekje de waarde van de eigen en vreemde munten opzoeken. Het gewicht aan edelmetaal bepaalt de waarde van een munt. Handelaars hebben dan ook altijd hun weegschaaltje met gewichtjes binnen handbereik.

HUISVRIEND

Dit is de *vriendenkamer*, een kamer voor gasten. De Moretussen noemen haar al ‘*de kamer van Justus Lipsius*’. Justus Lipsius (1547-1606) is een van de bekendste humanisten van zijn tijd. Hier werkt hij tijdens zijn vele bezoeken aan dit huis.

Het schilderij boven de schoorsteen is een op en top humanistisch tafereel. Lipsius (met bontkraag) verklaart een klassieke tekst aan twee van zijn leerlingen. De schilder Rubens kijkt toe. Op het schilderij staat ook een buste van de Romeinse filosoof Seneca.

Seneca is de geestelijke vader van dit gezelschap. Zijn portret (ook van Rubens) hangt links naast de schouw. Seneca is er afgebeeld kort voor zijn dood. Hij is een stoïcijn: iemand die streeft naar standvastigheid en gelijkmoedigheid, ook in moeilijke tijden en dus ook met de dood voor ogen.

STANDVASTIG EN GELIJKMOEDIG: PLANTIJN ALS HUMANIST

Plantijn heeft wel een opleiding in het boekenvak gehad, maar hij is toch vooral een autodidact. Hij voorziet als boekbinder en later als drukker/uitgever in zijn levensonderhoud, maar er is meer. Hij is een man met een overtuiging. Hij gelooft in de maatschappelijke rol van boeken, het belang van onderwijs, de wetenschappen en de Griekse en Romeinse auteurs.

Zo komt hij in contact met vooraanstaande wetenschappers en intellectuelen met wie hij uitgebreid correspondeert in het Frans, Latijn, Spaans en Italiaans. Plantijn heeft in heel Europa contacten. Hij kan netwerken als geen ander.

Plantijn is een gelovig man, zoals iedereen in zijn tijd. Maar hij is ook iemand die met zijn voeten op de grond probeert te blijven, standvastig en gelijkmoedig.

Een van zijn vrienden zegt over hem:

‘Ik heb nog nooit iemand ontmoet die zoveel talent en zo veel goedheid in één persoon verenigt, of die de deugdzaamheid beter kent en toepast dan hij. Ik ontdek alle dagen wel iets anders in hem dat ik kan aanbevelen, maar ik ben vooral geraakt door zijn grote bescheidenheid en zijn geduld tegenover zijn collega-drukkers. Zij benijden hem, maar hij blijft hen correct behandelen, hoewel hij hen veel schade zou kunnen toebrengen. Dit is geen man van vlees en bloed, dit is een en al geest. Hij denkt niet aan eten, of drinken of rusten. Hij leeft voor zijn werk.’

LODEN LETTERS

In deze kamer liggen de letterkasten. Elke letterkast bevat een compleet alfabet in een bepaalde grootte. De zetter komt hier de kast halen die hij voor een zetsel nodig heeft. Onderaan in de rekken ligt de reservevoorraad. Plantijn beschikt tegen het einde van zijn leven over negentig verschillende lettersoorten.

DRUK. DRUK. DRUK.

We zijn nu in het kloppende hart van het bedrijf. De drukkerij bestaat uit twee helften: aan de ene kant heb je de letterkasten, aan de andere kant de drukpersen.

De zettters nemen de loden letters in de juiste volgorde uit de letterkast en voegen ze samen tot een regel. De verschillende regels worden samengebracht tot een geheel. Zo ontstaat het zetsel voor het drukken van een vel papier. Na gebruik worden de letters terug in de letterkast verdeeld, klaar voor het volgende drukwerk.

De drukkers zetten het zetsel in de pers en inkten het in. Het papier wordt vastgeklemd. Nadat de kar onder de pers is gerold, zorgt een ruk aan de degel ervoor dat er een afdruk wordt gemaakt, 2.500 keer per dag.

Onder het Mariabeeld staan de oudste nog bewaarde drukpersen ter wereld. Ze zijn meer dan vierhonderd jaar oud. Het zou kunnen dat Plantijn ze nog in actie heeft gezien en ze hebben ongetwijfeld een bewogen leven achter zich.

ONS VAKMANSCHAP LEES JE MET VERSTAND: PLANTIJN ALS DRUKKER

Plantijn komt rond 1550 in Antwerpen aan. De stad kent op dat moment een opmerkelijke economische en culturele bloei. Er woont een omvangrijke groep mensen met geld. Deze mensen hebben interesse in luxeproducten, waaronder ook boeken. Antwerpen is dus een aantrekkelijke plek voor een ambitieus ambachtsman.

Plantijn bouwt een stevige reputatie op als drukker. Naast bestsellers geeft hij ook boeken uit van zeer hoge kwaliteit. De vormgeving van deze boeken is onovertroffen. Hij volgt op de voet welke nieuwe letters op de markt komen. Hierdoor kan hij zijn klanten een grotere keuze aan lettertypes aanbieden dan zijn concurrenten.

Plantijns succes komt er niet vanzelf. Over het leven als drukker zegt hij:

‘Want het drukkersvak is een ware afgrond, een diepe put. Je kunt niets anders doen dan keihard en standvastig werken en zonder ophouden alles wat de afgrond verlangt in het gapend gat gooien, want anders zal het zijn meester en iedereen die met hem te maken heeft verzwelgen en verslinden.’

B O V E N
V E R D I E -
P I N G

‘EX OFFICINA
PLANTINIANA’

Plantijn schrijft op 9 oktober 1574 aan paus Gregorius XIII:

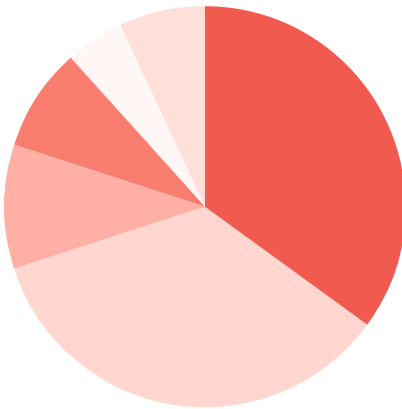
‘Boven andere plaatsen koos ik de Nederlanden en in het bijzonder deze stad Antwerpen als woonplaats. Want ik vond dat geen enkele andere stad ter wereld meer voordelen bood voor het ambacht dat ik toen begon. Ik vond het van belang dat het handelsverkeer er in die tijd gemakkelijk verliep, en dat er een overvloed was aan allerlei in onze werkplaats nodig materiaal, dat overal vandaan de stad inkwam. Ook waren er in Antwerpen ontelbaar veel werklieden, die in korte tijd kunnen worden opgeleid en aan het werk gezet in ieder denkbaar ambacht. Verder was het mij duidelijk dat juist deze streek en stad onder de Spaanse koning bloeide in de cultivering van de katholieke godsdienst. En ten slotte was de uitmuntende Leuvense universiteit hier vlakbij, met zijn geleerden in alle takken van wetenschap, van wie ik boeken tot algemeen nut kon gaan uitgeven.’

DE PLANTIJNSE UITGEVERIJ

Plantijn sticht een van de grootste uitgeverijen-drukkerijen van zijn tijd. De werkzaamheden van de zogenaamde *Officina Plantiniana* vallen samen met een periode waarin geleerden uit de Lage Landen een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van het westerse denken.

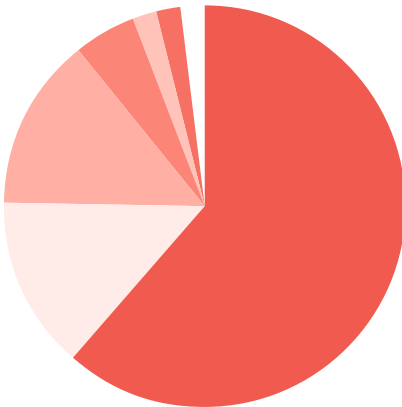
Plantijn drukt vooral religieuze en humanistische werken. Bijbels, liturgische en theologische werken domineren zijn productie. Maar hij geeft ook heel wat klassieke auteurs uit, verhandelingen over kerkelijk en burgerlijk recht, en historische verhandelingen. Het aandeel wetenschappelijke werken is minder groot. Plantijn drukt ook pamfletten en besluiten van verschillende overheden.

WELKE WERKEN
GAF PLANTIJN UIT?

- 35% Godsdienst
- 35% Humanisme en literatuur
- 10% Wetenschappen
- 8,5% Overheidsdrukkerwerk
- 4,5% Pamfletten
- 7% Overige

IN WELKE TALEN
PUBLICIEERDE PLANTIJN?

- 62% Latijn
- 14% Nederlands
- 14% Frans
- 5% Grieks
- 2% Spaans
- 2% Hebreeuws
- 1,8% Overige (Duits, Italiaans, Engels, Oudsyrisch, Aramees)

VAN AUTEUR TOT LEZER

.

BOEKEN,
EEN VERHAAL
VAN AUTEUR TOT LEZER

Voor een boek in handen van een lezer komt, is er heel wat aan voorafgegaan. De uitgever heeft een overeenkomst moeten afsluiten met de auteur over de betaling van de kosten. Hij heeft moeten beslissen op welk papier hij zal drukken, met welk lettertype, welke illustraties, op hoeveel exemplaren... Eenmaal gedrukt moet het boek ook verkocht geraken, liefst aan zo veel mogelijk klanten. Hoe dit proces van auteur tot lezer verloopt, ontdekt u in verschillende stappen in de rubriek 'van auteur tot lezer'.

.

OUDE TALEN, NIEUWE TALEN

KEN JE KLASSIEKERS

Humanisten bestuderen oude bijbelteksten en klassieke schrijvers. In de loop der eeuwen zijn die teksten meermaals overgeschreven, met de nodige fouten en gebreken vandien. Om de originele versie te achterhalen, vergelijken humanisten de manuscripten met elkaar.

Na de val van Constantinopel in 1453 arriveren in Europa geleerde vluchtelingen, met hun boeken en kennis van Grieks en andere talen. Dat zorgt voor een boost van taalstudies.

.

COLLEGIUM TRILINGUE

Erasmus sticht in 1518 het Drietalencollege in Leuven. Humanisten in spe worden er ondergedompeld in een taalbad van Latijn, Grieks en Hebreeuws. Het onderwijs in dit college leidt tot een correctere interpretatie van de oorspronkelijke bijbelteksten, dankzij een kritische taalstudie.

C. CORNELII TACITI
HISTORIARVM
ET ANNALIVM LIBRI
QVI EXSTANT,

IUSTI LIPSII
Studio emendati & illustrati:
Ad Imp. Maximilianum ^{II} I. Aug. P. F.

EIVSDEM TACITI LIBER DE
MORIBVS GERMANORVM.
IVLII AGRICOLÆ VITA.
INCERTI SCRIPTORIS DIALOGVS DE
ORATORIBVS SVI TEMPORIS.

Ad C. V. Ioannem Sambucum.

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.
M. D. LXXIV.

JUSTUS LIPSIUS

Joost Lips

° Overijse, 1547

† Leuven, 1606

Lipsius is een van de beroemdste humanisten van zijn tijd. Hij studeert aan de universiteit van Leuven, waar hij later zelf les zal geven. Lipsius doceert ook in het lutherse Jena en het calvinistische Leiden. Zijn geliefde klassieke auteurs zijn Tacitus en Seneca. Volgens Justus Lipsius hebben de oude teksten ook iets te zeggen over de eigen tijd.

EEN VERLOREN
GEWAAND BOEK

Tacitus' *Germania* beschrijft de zeden en gebruiken van de verschillende Germaanse volksstammen. Germaanse geleerden in de 15de eeuw wisten dat er ooit een boek *Germania* had bestaan, maar ze dachten dat de tekst voorgoed verloren was. Stel je hun grote vreugde voor wanneer de oude tekst in 1455 onverwachts weer opduikt in een Duits klooster. Sindsdien blijft *Germania* een belangrijke inspiratiebron voor het Duitse nationalisme.

BIJBELSE TALEN

HEBREEUWS - Het Hebreeuws is de taal van het jodendom en is een Semitische taal. De Aramese talen, het Syrisch, het Arabisch en het Assyrisch-Babylonisch behoren ook tot deze taalgroep.

ARAMEES - Jezus sprak wellicht Aramees, ook wel Chaldeeus genoemd, een taal verwant aan het Hebreeuws. Het Aramees in de meertalige Bijbel gebruikt hetzelfde alfabet als het Hebreeuws.

OUDSYRISCH - De taal van de christenen uit het Midden-Oosten is Oudsyrisch. Het is een vorm van Aramees geschreven in een eigen schrift dat ver verwant is aan het Hebreeuws. Oudsyrisch werd gesproken in de streek van het huidige Syrië.

ARABISCH - Humanisten beschouwen het Arabisch als een dochtertaal van het Hebreeuws. Om Hebreeuwse bijbelteksten beter te begrijpen, studeren ze Arabisch. Het is ook een belangrijke taal voor de handel met het Oosten.

RAPHELENGIUS IN LEIDEN

Plantijns schoonzoon Raphelengius is een echte talenknobbel. Door zijn toedoen richt de universiteit van Leiden als eerste in de Nederlanden het vak Arabisch in. Plantijn is terecht trots op hem: *‘[Hij] neemt ter harte de talen Latijn, Grieks, Hebreeuws, Chaldeeus, Syrisch, Arabisch. Ieder die vertrouwelijk met hem praat, bevestigt dat hij er bedreven in is.’* Raphelengius runt vanaf 1585 de Leidse drukkerij. Hij specialiseert zich in oosters drukwerk met aangepaste lettertypes.

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

DE AUTEUR EN ZIJN UITGEVER

De relatie tussen schrijver en uitgever is vaak niet gemakkelijk. Veel auteurs verwijten de drukker hun teksten vol fouten uit te geven. Erasmus bijvoorbeeld vloekt op de tweederangsdrukkers *‘voor wie zelfs de winst van één ongelukkig goudstuk zwaarder telt dan het belang van de ganse literatuurwetenschap!’* Zelfs voor een klassedrukker als Plantijn is het niet eenvoudig om foutloos te drukken, al is dat wel zijn streefdoel.

.....

TAAL FASCINEERT

SPRAK ADAM
ANTWERPS?

Volgens Joannes Goropius Becanus, een venoot van Plantijn, is het Antwerps de oudste taal ter wereld.

Antwerpen zou gesticht zijn door afstammelingen van de bijbelse figuur Noach. Zij bouwen niet mee aan de toren van Babel en worden dus niet door God gestraft met war-taal. Zo kunnen ze hun zuivere taal voortzetten en verder ontwikkelen tot het Nederlands, en het Antwerpse dialect. Diets of Duyts is ‘d’outs’, de oudste taal. Het stoot het Hebreeuws van de troon als oudste taal ter wereld.

Becanus krijgt bakken kritiek. Toch is zijn werk grensverleggend. Hij onderzoekt de verwantschap van talen en ligt daarmee aan de basis van de vergelijkende taalkunde. Nieuw is ook dat hij talen niet alleen ziet als een middel om kennis te vergaren of om informatie door te geven maar ook als onderwerp van onderzoek.

NAAR EEN STANDAARDNEDERLANDS

Het verzet tegen de Spaanse overheerser stimuleert de belangstelling voor de eigen taal in de Nederlanden. Stilaan groeit het besef van een eigen identiteit, maar de Nederlanden kennen nog geen echte eenheidstaal. Het plaatselijke Brabantse dialect domineert de schrijftaal. Antwerpen is het centrum van de studie van het Nederlands.

ETYMOLOGICVM
TEVTONICÆ LINGVÆ:
SIVE
DICTIONARIVM
TEVTONICO-LATINVM,

PRÆCIPVAS TEVTONICÆ
LINGVÆ DICATIONES ET PHRASES
Latinè interpretatas, & cum aliis nonnullis linguis
obiter collatas complectens:

Studio & Opera

CORNELII KILIANI DVFFLÆI.

Opus Germanis tam superioribus quàm inferioribus,
Gallis, Anglis siue Anglosaxonibus, Italis, Hispanis,
& aliis lectu perutile.

*Quid hîc præstitum sit, Præfatio ad
Lectorem docebit.*

Editio tertia, prioribus auctior & correctior.

ANTVERPIÆ
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.

M. D. XCIX.

CORNELIS KILIAAN

Cornelis Abts van Kiele

° Duffel, 1528/1530

† Antwerpen, 1607

Kiliaan werkt 50 jaar als proeflezer bij Plantijn. De weduwnaar woont met zijn drie kinderen mee in het huis op de Vrijdagmarkt. Wanneer Plantijn een Nederlands vertaalwoordenboek wil uitgeven, schakelt hij zijn proeflezer in. Woordenboeken worden Kiliaans levenswerk.

HET EERSTE
VERKLAREND NEDERLANDS
WOORDENBOEK

Kiliaan is de eerste in heel Europa die taalvergelijking in de praktijk brengt. Hij wil de taal van alle Nederlandse gewesten opnemen. Het Brabants beschouwt hij als het 'echte' Nederlands. Bij de niet-Brabantse woorden geeft hij de plaats op: Vlaams, Hollands, Zeeuws, Fries, Gelders, Kleefs, Guliks.

NAAR SCHOOL

TALEN LEREN

Geschiedschrijver Guiccardini is erg onder de indruk van de talenkennis in de Nederlanden: *'Er zijn er veel die, alhoewel ze nog nooit buiten hun land zijn geweest, naast hun moedertaal veel vreemde talen spreken, vooral Frans.'* Vreemde talen leren gebeurt met gesprekboekjes vol dialogen over onderwerpen uit het dagelijkse leven. De kinderen moeten vooral veel lezen, uit het hoofd leren en vertalen. Ook vrouwen geven les. In 1576 zijn 70 vrouwen lid van de Antwerpse gilde voor schoolmeesters, naast 88 mannen.

HOMERUS,
AANHEF VAN DE ILIAS
(1,1 - 7)

'Bezing, godin, de wrok van Peleus' zoon Achilles, die verwenste, die talloze rampen de Grieken bezorgde en veel krachtige levens voorwierp aan Hades van helden, en henzelf tot prooi maakte voor honden en alle vogels - zo ging Zeus' wil in vervulling - vanaf het moment dat een ruzie uitbrak tussen de leider der mannen Agamemnon en de stralende Achilleus.'

μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν
ἠρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἴωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ' ἔτελείετο βουλή,
ἔξ οὔ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἄτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

WIE BETAALT?

Voor een uitgever is het verleidelijk om bestaande succeswerken te blijven herdrukken, zoals de Griekse schoolgrammatica van Clenardus. Meestal wil een uitgever pas een nieuw werk uitgeven als hij zeker is dat hij geen verlies zal lijden. Daarom eist hij vaak een financiële tussenkomst van de auteur. Het zijn maar enkele gelukkigen die niets moeten betalen. In het beste geval krijgt de auteur wel een paar exemplaren van zijn boek. Zo krijgt Lipsius van Balthasar I Moretus zo veel auteursexemplaren als hij maar wil.

.....

BOEK PER BOEK

Balthasar I Moretus en latere generaties verzamelen boeken uit interesse. Zo ontstaat deze privébibliotheek met humanistische uitstraling: hoge rekken, lezelaars, bustes en globes. Plantijn kocht ook wel boeken, maar ze dienden als werkmateriaal voor de correctors bij de voorbereiding van nieuwe publicaties.

De grote bibliotheek doet een tijdlang dienst als privékapel. De Moretussen en hun werkvolk volgen hier de mis voor ze aan het werk gaan.

Alle boeken uit deze bibliotheek kan u raadplegen in onze leeszaal. Wij zijn niet enkel een museum maar ook een wetenschappelijke bibliotheek.

LETTER VOOR LETTER

Lettergieten wordt meestal uitbesteed aan gespecialiseerde firma's. Toch laat Balthasar I Moretus een lettergieterij inrichten. Vaak heeft de kachel niet gebrand, enkel tussen 1622 en 1660 en later van 1736 tot 1760. De stenen vloer verkleint de kans op brandgevaar.

In de 16de eeuw heeft elk lettercorps zijn eigen naam, soms genoemd naar de ontwerper, zoals de letter *Garamond*. De corpsen *Jolie* en *Nonpareille* danken hun naam aan hun esthetische kwaliteit. Andere corpsen, denk aan *Bible* en *Cicero*, verwijzen naar de tekst waarin ze voorkomen.

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

EXCLUSIEVE
LETTERTYPES

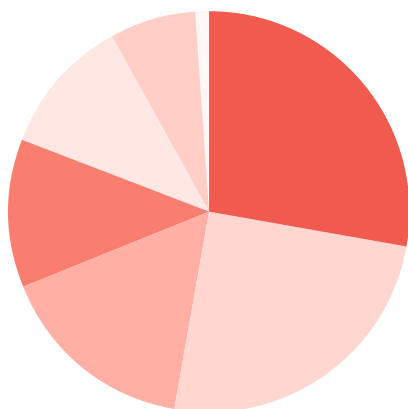
Het is meestal de uitgever die beslist over het formaat, het lettertype en de papier-soort. Plantijn hecht veel belang aan het juiste lettertype. In het begin van zijn carrière moet hij tevreden zijn met lettermateriaal dat ook andere drukkers gemakkelijk kunnen kopen. Maar al snel kiest hij voor exclusievere lettertypes van Franse ontwerpers als Garamont en Granjon en overklast hij zijn Antwerpse concurrenten. Plantijn introduceert een variëteit aan elegante Franse lettersets in de Zuidelijke Nederlanden.

.....

WETENSCHAP IN VOLLE VAART

In de 16de eeuw wordt wetenschap op verschillende manieren bedreven. De cartograaf Mercator en de wiskundige Gemma Frisius zijn aanhangers van de kosmografische benadering. De hele wereld kan geordend worden volgens wiskundige en natuurwetenschappelijke beginsels. Ze willen de wereld begrijpen en ordenen volgens het goddelijk ontwerp. De wiskundige Stevin en botanicus Dodoens beoefenen wetenschap door te experimenteren, gegevens op te lijsten, te ordenen en te schikken. Ook occultisme, alchemie en astrologie worden tot de wetenschap gerekend.

WELKE WETENSCHAPPEN DRUKTE PLANTIJN?

28%	Aardrijkskunde
25%	Geneeskunde
16%	Natuurkunde
12%	Astronomie
11%	Plantkunde
7%	Wiskunde
1%	Krijgskunde

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

VORM GEVEN

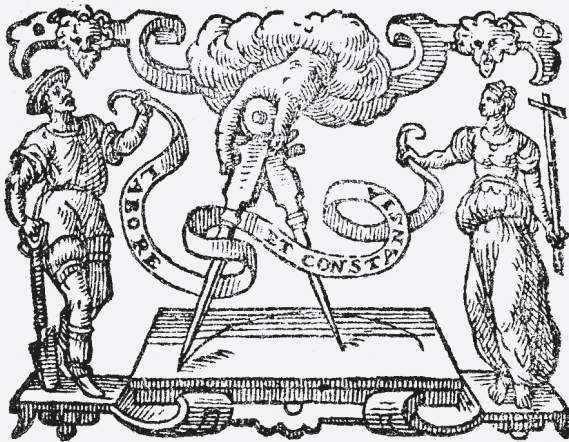
De groei van de wetenschappen stimuleert een nieuwe opmaak van boeken. Drukkers moeten op zoek naar andere manieren om tekst te zetten dan ze gewoon zijn voor Bijbels en andere werken. In de 16de eeuw structureren drukkers teksten door verschillende lettersoorten en lettergroottes te gebruiken. Ze laten tekst inspringen en voorzien witregels tussen tekstgedeelten. Sommige auteurs, zoals Vesalius, bepalen zelf hoe de tekst gezet moet worden.

.....

DE
T H I E N D E

Leerende door ongheloorde lichticheyt
allen rekeningen onder den Menschen
noodich vallende, afveerdighen door
heele ghetalen sonder ghebrokenen.

Beschreven door SIMON STEVIN
van Brugghe.

TOT LEYDEN,
By Christoffel Plantijn.

M. D. LXXXV.

SIMON STEVIN

° Brugge, 1548
 † Den Haag/Leiden, 1620

Stevin is wiskundige én uitvinder. Hij ontwerpt molens, sluizen, baggermachines en zelfs een strandzeilwagen. In de fysica is hij de bedenker van de wet van het hellende vlak. Met de decimale schrijfwijze die hij in *de Thiende* beschrijft, worden berekeningen sterk vereenvoudigd.

HET DECIMAAL
STELSEL

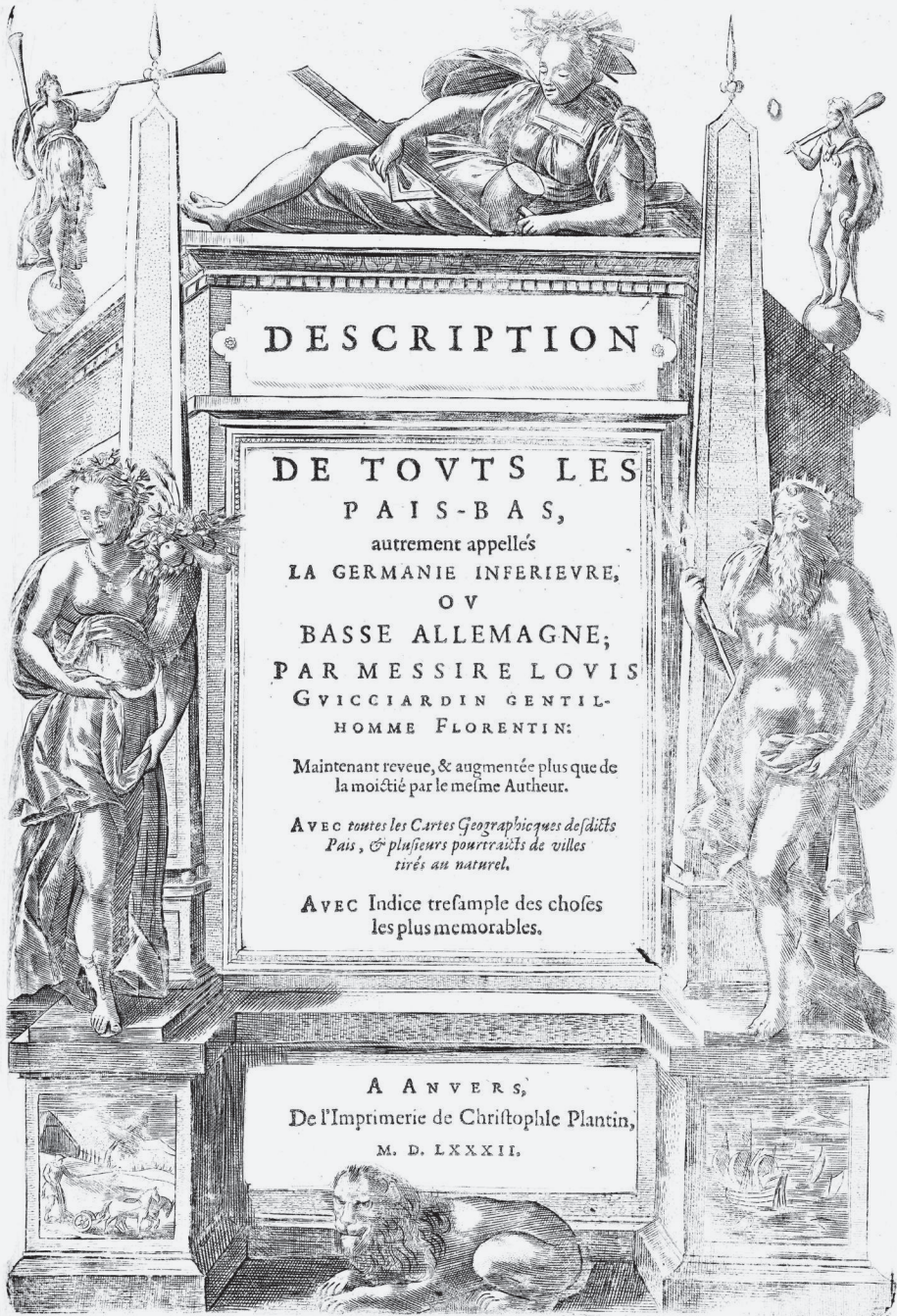
Stevens decimaal systeem ziet er als volgt uit: een getal voor de komma duidt hij aan met het teken ①. Elk tiende deel van een enkele eenheid duidt hij aan met het teken ①. Het tiende deel van een enkele eenheid van de eerste tiende duidt hij aan met het teken ②. Zo kan je verder gaan met elk getal achter de komma.

Zijn schikking 8①3①7②5③ schrijven wij als 8,375

Een decimale rekensom :

$$\begin{array}{r}
 \textcircled{0} \textcircled{1} \textcircled{2} \textcircled{3} \\
 3 \ 2 \ 3 \\
 11 \ 7 \ 6 \ 2 \\
 \hline
 14 \ 9 \ 9 \ 2
 \end{array}$$

Je kan het ook als volgt schrijven:
 $3,23 + 11,762 = 14,992$

DESCRIPTION

DE TOVTS LES
PAIS-BAS,
autrement appelleés
LA GERMANIE INFERIEVRE,
OV
BASSE ALLEMAGNE,
PAR MESSIRE LOVIS
GVICCIARDIN GENTIL-
HOMME FLORENTIN:

Maintenant reveue, & augmentée plus que de
la moitié par le meisme Autheur.

*AVEC toutes les Cartes Geographiques desdits
Pais, & plusieurs pourtraicts de villes
tirés au naturel.*

AVEC Indice trefample des choses
les plus memorables.

A ANVERS,
De l'Imprimerie de Christophle Plantin,
M. D. LXXXII.

LUDOVICUS GUICCIARDINI

Lodovico Guicciardini

° Florence, 1521

† Antwerpen, 1589

Guicciardini is een Italiaanse koopman die vanaf 1541 in het Antwerpse filiaal van het familiebedrijf werkt. Hij blijft tot zijn dood in Antwerpen. Zijn carrière neemt een wending wanneer hij in 1552 begint te schrijven, een activiteit die volgens Guicciardini meer opbrengt dan zijn werk als koopman.

MOEILIK
GAAT OOK

Guicciardini beschrijft in dit boek alle steden van de Nederlanden. Plantijn heeft moeite om de bijpassende kaarten uit te voeren. Ortelius snelt ter hulp en stelt kaarten uit zijn *Orbis terrarum* ter beschikking. Door de oorlog kan Plantijn voor de eerste edities de zichten op Doornik en Kamerijk niet bemachtigen. Van de steden Leiden en Utrecht krijgt hij financiële steun om hun stadsplan te kunnen maken.

*Opus nunc denuo ab ipso Auctore recognitum, multisque locis castigatum, & quamplurimis
 nouis Tabulis atque Commentarijs auctum.*

ABRAHAM ORTELIUS

Abraham Ortels
° Antwerpen, 1527
† Antwerpen, 1598

Ortelius is de uitvinder van de moderne atlas. Voor het eerst brengt hij kaarten van alle bekende delen van de wereld samen op hetzelfde formaat. Voor het materiaal doet hij een beroep op een ruim netwerk van contacten. Geschiedenis en cartografie gaan bij Ortelius hand in hand: hij bestudeert de Romeinse geschiedenis en brengt ze in kaart.

DE EERSTE
ATLAS

Ortelius corrigeert de kaarten door ze met elkaar te vergelijken. De informatie op de kaarten standaardiseert hij door dezelfde lijnen te gebruiken voor rivieren, kusten, meren, grenzen, bergen, wegen... De internationale distributie van de atlas zorgt ervoor dat zijn technische en grafische vernieuwingen zich verspreiden.

FAN VAN SENECA EN CICERO

De sierkaders op de wereldkaart van Ortelius tonen zijn hang naar vrede en eendracht en zijn onverschilligheid ten aanzien van wereldse luister.

Hij citeert Seneca

‘Is dit dat stipje dat met vuur en zwaard onder zo veel naties wordt verdeeld? Hoe belachelijk zijn de grenzen van stervelingen?’

en Cicero

‘Wat kan in de bezigheden der mensen van belang lijken voor een man die de eeuwigheid voor ogen houdt en zich bewust is van de uitgestrektheid van het universum?’

VAN AUTEUR TOT LEZER

.

KLEUR NAAR EIGEN SMAAK

Prenten en kaarten worden vaak ingekleurd om ze mooier en duidelijker te maken. Plantijn heeft geen vaste kleurders in dienst. Cartograaf Ortelius start zijn loopbaan bij Plantijn als ‘afsetter van carten’. Plantijn verkoopt een groot deel van zijn atlassen ingekleurd, de rest verhandelt hij ‘wit’. Een afgezette kaart kost al gauw het dubbele van een niet-afgezette.

.

MEER KAARTEN,
MEER KENNIS

Een Orteliusatlas van 1570 is half zo dik als een uit 1598. Het aantal kaarten dat Ortelius opneemt in zijn boeken groeit spectaculair. Zijn eerste atlas telt er 53; 8 jaar later zijn dat er 117. Ook na zijn dood wordt zijn atlas gedrukt en worden kaarten toegevoegd. De editie van 1612 telt 167 kaarten. Omdat een klant kaarten los kan kopen en toevoegen aan zijn atlas, zijn veel nog bewaarde *Orbis terrarums* uniek in hun samenstelling.

HET LAATSTE UUR

Balthasar I Moretus sterft thuis op 8 juli 1641 om 10 uur 's morgens. Zijn overlijden is een belangrijke familiale gebeurtenis maar ook hét moment om de maatschappelijke positie van de familie te tonen. Het mag dus wat kosten.

Kloosters, religieuze orden en de armenzorg krijgen forse schenkingen. Personeelsleden, artsen, pastoor en koster worden vergoed voor hun diensten. Lijkbidders, klokkenluiders, muzikanten, bakkers, serviesverhuurders, kleermakers en lofdichters worden geëngageerd om de uitvaart luister bij te zetten. Ook de schilder Thomas Willeboirts Bosschaert krijgt een opdracht. Hij maakt twee schilderijen, waaronder 'Balthasar I op zijn sterfbed'.

Het overlijden van Balthasar I kost 3400 gulden. Een ongeschoolde werkmansverdiens in die tijd 15 gulden per maand.

DE ZIEKE MENS ONTLEED

GRAVURES IN SPIEGELBEELD

Huys snijdt de koperplaten naar de illustraties van Valverdes boek. Hij moet dat in spiegelbeeld doen, maar vergeet er enkele te spiegelen. Bij de afbeelding van het hart is de slagader of aorta aan de rechterzijde afgedrukt, terwijl hij aan de linkerzijde thuis hoort. Lezers geven hier kritiek op en dus laat Plantijn een nieuwe plaat graveren. Is het uit spaarzaamheid dat hij in de volgende uitgaves zowel de oude als de nieuwe plaat gebruikt?

V A L E R I I
C O R D I D I S P E N -
S A T O R I V M ,
S I V E
P H A R M A C O R V M
C O N F I C I E N D O R V M
R A T I O ,

A

P E T R O C O V D E B E R G O Pharmaco-
poeo Antuerpiano, plus quadringentis erro-
ribus liberata atque vindicata:

A D I E C T O

*Valerij Cordi nouo libello, aliisque paucis post
p̄fationes annotatis.*

A N T V E R P I Æ ,
Ex officina Christophori Plantini.

M. D. LXVIII.

PIETER COUDENBERG

° Antwerpen, 1517

† Antwerpen, 1599

Coudenberg is apotheker en botanicus. Hij heeft een apotheek in Antwerpen en legt de allereerste privéplantentuin in Europa aan. Plantentuinen zijn als bron van geneeskrachtige planten normaal verbonden aan kloosters en universiteiten. Coudenberg voert veel nieuwe planten in voor hun geneeskrachtige eigenschappen.

OP VOORSCHRIFT

Coudenbergs *Dispensatorium* wordt in Frankrijk, Nederland en Italië vertaald en heruitgegeven. In de 17de eeuw legt de stad Antwerpen het *Dispensatorium* op als verplicht werk dat elke apotheker en dokter moet volgen bij het voorschrijven en bereiden van medicijnen. Het blijft tot in de 19de eeuw een standaardwerk.

Recept

Om den vrouwen het melck te doen comen:
 Neemt groene venckel bladeren, ende maecter een decoctie (*afkooksel*) af, in wijn oft in water: gheefter die vrouwe af te drincken, soo wel over maeltijt als andersins soo dicwils als ghy condt, ende sij sal overvloedich van melck worden.

DE NATUUR IN KAART GEBRACHT

CAROLUS CLUSIUS

Charles de L'Écluse

° Atrecht, 1526

† Leiden, 1609

Clusius studeert rechten en geneeskunde, maar maakt naam met zijn botanische werken. Hij reist door Europa om planten te verzamelen, te beschrijven, te kweken en te bestuderen. In 1593 wordt hij naar Leiden geroepen om er een medicinale tuin aan te leggen, die je nog altijd kan bezoeken.

.

Montanus aan Clusius

‘Ik zou niet willen dat je de jaren voorbij laat gaan zoals een olijfboom, maar dat je zoals een vijgenboom, tweemaal per zomer vruchten draagt.’

MATHIAS LOBELIUS

Mathias l'Obel

° Rijsel, 1538

† Londen, 1616

Lobelius is in de eerste plaats geneesheer. Hij vormt samen met Dodoens en Clusius het 'botanische driespan' uit de 16de eeuw. Hij verbetert het werk van zijn voorgangers en groepeert planten naar hun uiterlijke kenmerken. Dankzij die classificatie wordt zijn werk een mijlpaal in de geschiedenis van de plantensystematiek.

Lobelius

'Hoewel het klimaat in Vlaanderen minder geschikt is om tal van planten te kweken, is de zorg van de bewoners zo groot, dat er nergens ter wereld een plant kan gevonden worden die niet hier wordt geteeld.'

REMBERTI
DODONAEI
MECHLINIENSIS
MEDICI CÆSAREI

STIRPIVM HISTORIAE
PEMPTADES SEX.
SIVE
LIBRI XXX.

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini.
M. D. LXXXIII.

REMBERTUS DODONAEUS

Rembert Dodoens
 ° Mechelen, 1517/18
 † Leiden, 1585

Dodoens werkt als lijfarts voor keizer Maximiliaan II en keizer Rudolf II. Hij schrijft geneeskundige werken, maar is vooral bekend als plantkundige. Met zijn *Cruydtboeck* van 1554 legt hij de grondslag van de botanica. Nieuw is dat hij ook niet-medicinale planten opneemt in zijn werken. Hij is een van de allerbeste plantenbeschrijvers van zijn tijd.

DURE PLANTEN

Voor de 1.309 illustraties van Dodoens' kruidboek hergebruikt Plantijn houtblokken die hij eerder al voor werken van Dodoens, Clusius en Lobelius had gebruikt. Houtblokken zijn veel goedkoper dan koperplaten, maar toch loopt de kostprijs van een boek met zo veel illustraties snel op. We weten dat een exemplaar met 2.178 illustraties 8 gulden kost en een ingekleurde versie 113 gulden. Een ongeschoolde metselaar verdiende toen een halve gulden per dag.

NAAR HET LEVEN GETEKEND

Illustratoren van plantenboeken baseren zich op levende of gedroogde planten. Clusius maakt tijdens zijn reizen ruwe schetsen van planten en ontvangt tekeningen van bevriende contacten. Hij zit het liefst naast de illustrator om aanwijzingen te geven, dat beperkt de fouten. Wanneer Clusius in het buitenland is, moet hij per brief corresponderen. Dan is het eindresultaat niet zo bevredigend.

VAN AUTEUR TOT LEZER

• • • • •

FIJN, FIJNER, FIJNST

Om de boeken te illustreren, gebruiken uitgevers in de 16de en de 17de eeuw houtsneden, etsen of gravures. Houtblokken zijn goedkoop en verslijten niet snel. Bovendien kunnen ze samen met de tekst op dezelfde drukpers worden gedrukt. Gravures zijn veel duurder dan houtsneden, maar maken het mogelijk om meer schakeringen tussen zwart en wit en fijnere lijnen weer te geven. Trendsetter Plantijn kiest resoluut voor kwaliteit. Valverdes anatomisch werk is het eerste waarin hij gravures toepast. Andere uitgevers volgen zijn voorbeeld.

• • • • •

WAARDEVOL ERFGOED

Omdat de temperatuur in deze ruimte niet optimaal geregeld kan worden, tonen we hier enkel reproducties. Zo beschadigen we de waardevolle originele werken niet.

We dragen zorg voor...

638 handschriften

25.000 boeken gedrukt vóór 1800

De meest volledige verzameling Plantin-en Moretusdrukken ter wereld.

10 ton letters

5.000 stempels

20.000 matrijzen

De grootste collectie typografisch materiaal uit de 16de eeuw.

791 ontwerptekeningen voor kopergravures

3.000 koperplaten

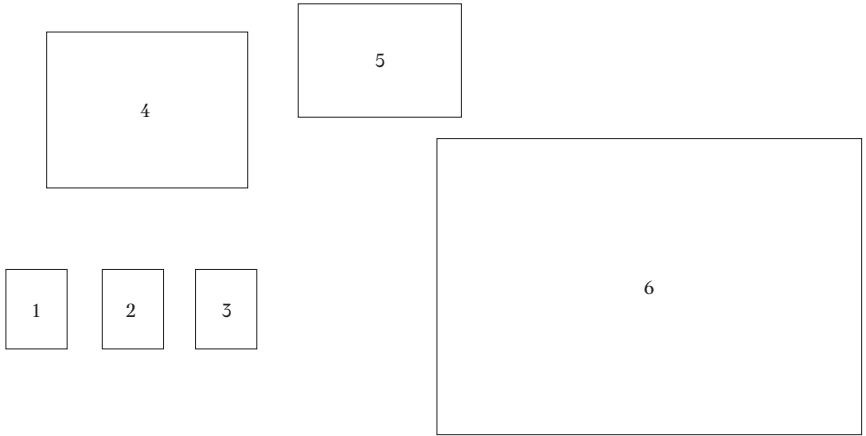
13.000 houtblokken

80.000 prenten en tekeningen

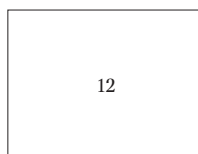
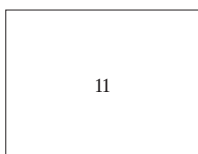
Het Prentenkabinet is een van de 50 belangrijkste ter wereld.

160 strekkende meter archief met

1.382 registers, 990 bundels, 187 pakken en meer dan 1.385 stukken op perkament. Unesco werelderfgoed 'Geheugen van de Mensheid'.

- 1 *Drie dansende mannen*, atelier van Jacob de Gheyn II, 1595-1596
- 2 *Gemaskerd koppel en geblinddoekte Cupido*, atelier van Jacob de Gheyn II, 1595-1596
- 3 *Gemaskerd koppel en luitspeler*, atelier van Jacob de Gheyn II, 1595-1596
- 4 *Leo Belgicus*, Joannes van Doetecum II, 1598
- 5 *Alpenlandschap*, Gebroeders van Doetecum naar Pieter Breughel I, 1553-1558
- 6 *De slag der Amazonen*, Lucas Vorsterman I naar Peter Paul Rubens, 1623

- 7 *Europa*, Gregorius Fentzel naar Maerten de Vos, ca. 1650
 8 *Afrika*, Gregorius Fentzel naar Maerten de Vos, ca. 1650
 9 *Azië*, Gregorius Fentzel naar Maerten de Vos, ca. 1650
 10 *Amerika*, Gregorius Fentzel naar Maerten de Vos, ca. 1650
 11 *Slag bij Zama Regia tussen Scipio en Hannibal*, Cornelis Cort naar Guilio Romano, 1567
 12 *De Antwerpse ommegang van 1685*, Gaspar Bouttats I, 1685

zijwand

Redezicht van Antwerpen, onbekend, 1515-1521

volgende ruimte

Plan van Antwerpen, Virgilius Bononiensis, 1565

IN STIJL

De Moretussen verwerven in 1692 de adellijke titel van jonkheer. Daar hoort een aangepaste levensstijl bij. Dit salon ademt die luxe en finesse uit met Frans goudleer, porselein met het familiewapen op, een pendule in Lodewijk XV-stijl, familieportretten en andere luxeproducten.

OVER MENS, MACHT EN MAATSCHAPPIJ

VOOR VORST EN STAD

Plantijn slaagt erin om privileges voor geboden van verschillende politieke kampen in de wacht te slepen. Zo werkt hij samen met de Staten-Generaal van de Nederlanden, de Hertog van Alva, François van Anjou en de Spaanse koning Filips II.

8% van Plantijns totale productie zijn wetten van overheden, 4% zijn pamfletten.

o fac (h)iles.
3

LA
MAGNIFIQUE, ET SUM-
PTVEUSE POMPE FVNEBRE FAITE AVS OBSEQVES,
ET FVNERAILLES DV TRESGRAND, ET TRESVICTO-
RIEVS EMPEREVR CHARLES CINQVIE' ME, CE-
LEBRE'ES EN LA VILE DE BRVXELLES LE
XXIX. IOVR DV MOIS DE DECEMBRE
M. D. LVIII. PAR PHILIPPES ROY
CATHOLIQUE D'ESPAL-
GNE SON
FILS.

A ANVERS,
De l'Imprimerie de Christophe Plantin:
M. D. LIX.
AVEC PRIVILEGE.

EEN MAGNIFIEKE LIJKSTOET

Keizer Karel V sterft in Spanje op 21 september 1558. Op dat ogenblik verblijft zijn zoon Filips II in de Nederlanden. Op 29 en 30 december 1558 organiseert hij voor zijn vader een indrukwekkende optocht door de straten van Brussel. Dankzij het album kan iedereen – ook thuis – de lijkstoet van Karel V meemaken. Het werk wordt verkocht in rol of in boekvorm, in de vijf talen van Karels rijk: Nederlands, Frans, Duits, Spaans en Italiaans.

OORLOG OP PAPIER

De media zijn een machtig wapen in de opstand van de Nederlanden. Ideeën en nieuws verspreiden zich sneller en op grotere schaal. Politieke en religieuze debatten geraken met elkaar verstrengeld. Ketterij wordt een synoniem van rebellie en oorlog. Het politieke pamflet speelt een belangrijke rol in het politieke leven.

Franciscus Hogenberg is bekend om zijn prenten over de politieke gebeurtenissen in Frankrijk, de Nederlanden en het Duitse Rijk. Hij verlaat de Nederlanden omwille van zijn protestantse geloof.

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

IEDEREEN WIL EEN OVERHEIDSCONTRACT

Vanaf 1579 heeft Plantijn een contract met de stad Antwerpen om alle stedelijke aankondigingen te drukken. Zijn opvolgers behouden dit contract tot 1705. Drukken voor overheidsinstellingen is een interessante opdracht. Zo'n contract biedt drukkers een stabiele bron van inkomsten voor een langere periode en verlost hen van de zorg om hun drukwerk te kunnen verkopen. Zelfs al zijn de bedragen op het totaal van hun inkomsten misschien niet groot, toch is elke aanvulling welkom.

.....

ALMANAKKEN

Plantijn drukt in het begin van zijn carrière jaar na jaar duizenden almanakken, onder meer van de arts Nostradamus. Reizende marskramers concurreren met drukkers en boekverkopers om de kalenders aan de man te brengen.

Uitleg van de tekens in de Almanak, gedrukt bij Plantijn in 1576.

- goede dag voor aderlating
- betere dag voor aderlating
- de allerbeste dag voor aderlating

- goede dag om medicijnen te nemen
- goede dag om te zaaien
- goede dag om te planten
- jaarmarkt
- paardenmarkt

*Tekens van planeten
en aspecten*

♄	Saturnus	♁	Drakenhoofd
♃	Jupiter	♏	Drakenstaart
♂	Mars	♌	Conjunctie
☉	Zon	♍	Oppositie
♀	Venus	□	Vierde aspect
☿	Mercurius		
☾	Maan		

Hemeltekens

♈	Ram	hoofd
♉	Stier	hals
♊	Tweeling	armen en handen
♋	Kreeft	borst
♌	Leeuw	hart
♍	Maagd	ingewanden
♎	Weegschaal	nieren
♏	Schorpioen	schaamstreek
♐	Boogschutter	dijen
♑	Steenbok	knieën
♒	Waterman	scheenbeen
♓	Vissen	voeten

BOEKEN VOOR VROUWEN

Lezen vindt men voor de gewone mens en voor vrouwen gevaarlijk. Dat is de heersende opvatting in de 16de eeuw. In zijn werk *L'institution de la femme chrestienne* behandelt de grote pedagoog Vives ook dit onderwerp. Hij vindt dat de Bijbel, klassieke filosofen en christelijke dichters geschikte lectuur zijn in de opvoeding van jonge vrouwen. Ridderromans zijn te mijden.

Zijn pionierswerk kent veel succes. Op vraag van Peeter Heyns brengt Plantijn in 1579 een Franse vertaling op de markt. De meester wil ze gebruiken in zijn Antwerpse meisjesschool.

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

MEER BOEKEN VOOR MEER MENSEN

Dankzij de boekdrukkunst is een boek niet langer een luxeartikel voor een elite van adel, humanisten en geestelijken. Veel meer mensen kunnen nu een boek kopen. De Bijbel is het best verkochte boek, maar in de huiskamers vind je ook liedboekjes, almanakken en populaire reisverhalen. Werden teksten vroeger vooral hardop voorgelezen, dan gaan mensen nu meer en meer individueel in stilte lezen.

.....

RELIGIEUZE WERKEN

LITURGIE
EN GEBED

Op het Concilie van Trente (1545-1563) beslissen de aanwezige kardinalen dat alle gebedenboeken en liturgische werken dezelfde tekst moeten bevatten. Het is een gigantische opdracht om alle verouderde boeken te vervangen. Drukkers die hiervoor een contract in de wacht slepen, hebben voor lange tijd een gegarandeerde afzet van hun producten. Plantijn is bij de gelukkigen.

BIJBELS

VAN HEBREEUWS
NAAR GRIEKS...

Wat we nu vanzelfsprekend als 'de Bijbel' beschouwen, heeft een lange geschiedenis achter de rug. Het begint met een aantal teksten van het Oude Testament in het Hebreeuws. Een groep van zeventig Joodse geleerden uit Alexandrië maakt hiervan rond de tweede eeuw voor Christus een vertaling in het Grieks.

...NAAR LATIJN...

Op basis van die Griekse vertaling maakt kerkvader Hieronymus een Latijnse vertaling: de Vulgaat. Tijdens het Concilie van Trente beslissen de kardinalen dat deze Vulgaat de enige toegelaten versie is binnen de Katholieke Kerk.

...TOT 1943

Paus Clemens VIII laat een nieuwe bijbel-editie verschijnen in 1592, die in gebruik blijft tot in de 20ste eeuw. Pas in 1943 schrijft paus Pius XII in een encycliek dat bijbelwetenschappers zich weer op andere versies dan de Vulgaat mogen baseren en ook de oorspronkelijke teksten kunnen gebruiken.

ANTOINE PERRENOT
DE GRANVELLE

Plantijn heeft veel te danken aan Granvelle (1517-1586), aartsbisschop van Mechelen en raadgever van Margaretha van Parma. Koning Filips II zendt hem naar Rome. Daar treedt Granvelle op als een enthousiast pleitbezorger van Plantijn en bezorgt hem de contracten voor het drukken van de nieuwe liturgische werken ten noorden van de Alpen. Granvelle kan verhinderen dat andere Antwerpse uitgevers toestemming krijgen om liturgische boeken te drukken. Bovendien brengt de kardinaal Plantijn in contact met Italiaanse geleerden en kunstenaars.

SUCCESVOLLE EMBLEMBOEKEN

Op het einde van de 16de eeuw zijn embleemboeken erg in de mode. Ze combineren tekst en beeld, een praatje bij een plaatje. De beelden helpen gelovigen om godsdienstige teksten te interpreteren en erover te mediteren. Een van de meest invloedrijke werken is de *Evangelicae imagines* van de Spaanse jezuïet Hieronymus Natalis. De eerste editie verschijnt in 1594 bij concurrent Martinus Nutius. In 1605 kopen Jan II Moretus en zijn schoonbroer Theodore Galle alle resterende prenten en de koperplaten op en maken hiermee nieuwe edities.

BIBLIA SACRA.

QVID IN HAC
EDITIONE
A THEOLOGIS
LOVANIENSIBVS
PRÆSTITVM SIT,
EORVM
PRÆFATIO
INDICAT

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini.
M. D. LXX XIII

LABORE ET CONSTANTIA

LUXEBIJBEL

Deze bijbel is rijkelijk geïllustreerd met 94 gravures. Plantijn gebruikte ze ook al voor de illustratie van zijn *Biblia regia*, de *Monumenta salutis humanae* van Arias Montanus en getijdenboeken. Door koperplaten te hergebruiken kan Plantijn dure uitgaven goedkoper produceren, maar met grote winst. Kerken kopen graag deze luxebijbels.

EXPORT NAAR SPANJE EN LATIJNS-AMERIKA

Vanaf 1570 is Plantijn 'aartsdrukker' van de Spaanse koning Filips II. Een jaar later krijgt hij ook grote opdrachten om brevieren en missalen te drukken voor Spanje en de Spaanse kolonies. In vijf jaar tijd levert Plantijn ongeveer 18.000 brevieren, 17.000 missalen, 9.000 getijdenboeken en 8.000 andere werken voor een bedrag van zo'n 120.000 gulden.

Door de oorlog in de Nederlanden valt in 1575 de export naar Spanje volledig stil. Pas in het begin van de 17de eeuw kunnen Plantijns opvolgers de productie hervatten. De zendingen naar Spanje en de Amerikaanse gebieden blijven in belang toenemen. Vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw drukken de Moretussen alleen nog dit soort werken.

DE GUTENBERGBIJBEL

De 36-regelige bijbel is een monument in de drukgeschiedenis en een van onze grootste museumschatten. Vroeger dacht men dat Joannes Gutenberg hem zelf had gedrukt. In 1514 komt deze bijbel terecht in het klooster van de Antwerpse Augustijnen. Zij sympathiseren met de protestanten en daarom worden hun goederen, inclusief deze bijbel, openbaar verkocht. Niemand weet hoe de bijbel daarna in de bibliotheek van Plantijn is beland. Het werk is bijzonder fijn afgewerkt met mooie, getekende initialen.

VAN AUTEUR TOT LEZER

.

EÉN BOEK,
TWEË GOEDKEURINGEN

Karel V voert de regel in dat uitgevers voor elke nieuwe uitgave, de goedkeuring van de geestelijke overheid (approbatie) moeten krijgen én van de wereldlijke overheid (privilege). Het privilege beschermt drukkers ook tegen piraterij van hun werk. Het verbiedt concurrenten om gedurende een bepaalde periode hetzelfde werk te drukken. Vooral voor winstgevende edities zoals bijbels en gebedenboeken zijn privileges heel belangrijk.

.

BIBLIA SACRA

HEBRAICÆ,
CHALDAICÆ,
GRÆCÆ, &
Latine

PIETATIS CONCORDIÆ. Isaz, ii

PHILIPPI II. REG. CATHOL. PIETATE,
ET STUDIO AD SACROSANCTÆ
ECCLESIAE VSUM

CHRISTOPH. PLANTINVS EXCVD. ANTVERPIÆ.

BENEDICTUS ARIAS MONTANUS

Benito Arias Montano

° Fregenal de la Sierra, Extremadura, 1527

† Sevilla, 1598

De theoloog coördineert vijf jaar lang, elf uur per dag, de uitgave van de *Biblia regia*. Aan Filips II schrijft hij: ‘Hier wordt in één maand meer tot stand gebracht dan in Rome in een jaar.’ Montanus en Plantijn worden goede vrienden. Zelfs wanneer Filips II hem in 1575 naar Spanje terugroept om de bibliotheek van het Escorial uit te bouwen blijft hij brieven schrijven met Plantijn en Jan I Moretus.

BIBLIA REGIA, DE KONINGSBIJBEL

In de jaren 1560 plant Christoffel Plantijn een nieuwe uitgave van de meertalige bijbel van Alcalà in Spanje, gedrukt tussen 1514 en 1517. Om zijn onderneming te bekostigen, vraagt hij steun aan de Spaanse koning Filips II. In ruil voor subsidie stuurt die zijn kapelaan Benedictus Arias Montanus naar Antwerpen om een oogje in het zeil te houden. Montanus maakt er een nieuwe wetenschappelijke bijbel van, die de oorspronkelijke teksten zo goed mogelijk reconstrueert.

Montanus en het team geleerden zijn na vijf jaar hard werken klaar. Het is tijd om de pauselijke goedkeuring te vragen. Paus Pius V aarzelt nog om zijn zegen te geven. Montanus reist af naar Rome om zijn zaak te bepleiten, maar bij aankomst blijkt Pius V overleden. Opvolger Gregorius XIII keurt het project wel goed.

WERELDWIJDE FAAM

Plantijn drukt in totaal 1.200 exemplaren op papier en 12 exemplaren op perkament. Die laatste zijn voor de Spaanse koning, de paus en andere invloedrijke personen. Het werk reist de wereld rond. De jezuiten promoten de bijbel als toppunt van Europese geleerdheid in India en China.

.

TEGENKANTING
VANUIT SPANJE

Montanus streeft ernaar exact te vertalen wat er in de grondtekst staat, zodat de lezer toegang krijgt tot het ware Woord van God. Niet iedereen is even blij met zijn opvattingen. De Spaanse inquisitie beschuldigt hem van onvoldoende respect voor de officiële Vulgaat. Maar meer dan wat onzorgvuldigheden kan ze Montanus niet verwijten.

VAN AUTEUR TOT LEZER

.....

VAN SOBER
TOT VERGULD

Eens de vellen van een boek gedrukt zijn, leggen 'vergaerders' of 'assembleurs' ze in de juiste volgorde. Daarna kan elke klant zijn boek naar persoonlijke smaak en financiële middelen samenstellen en afwerken. Hij kan kiezen tussen een band uit perkament of uit leer. Daarna beslist hij of hij de boekband wil versieren met blindstempels. Als het echt luxueus mag zijn, kiest hij voor goudstempeling. Rijke verzamelaars laten het familiewapen op de band drukken. Of ze laten bladranden vergulden. Eenzelfde boek kan dus veel jasjes krijgen.

.....

VAN AUTEUR TOT LEZER

• • • • •

DE VERZAMELAAR

Net zoals zijn collega's maakt Plantijn catalogi van de boeken die hij uitgeeft en boeken van andere drukkers die hij kan leveren. Deze catalogi neemt hij ook mee naar de boekenbeurs in Frankfurt. Ze zijn een handig promotiemiddel voor mogelijke klanten. Boeken komen niet alleen terecht in bibliotheken van particulieren zoals kooplieden en geleerden, maar ook in bibliotheken van kloosters, rijke verzamelaars of vorsten.

• • • • •

Loop tot slot nog even binnen in de eetkamer beneden aan de trap rechts.

LICHT, LUCHTIG EN COMFORTABEL

In het midden van de 18de eeuw laat François-Jean Moretus een nieuw voorgebouw aan de Vrijdagmarkt optrekken. Het is het orgelpunt van twee eeuwen bouwen en verbouwen aan dit huis.

Achter de statige gevel bevinden zich verschillende kamers die voldoen aan de mode van die tijd: licht, luchtig en comfortabel. Het familieleven verplaatst zich naar dit deel van het huis en dus ook naar deze eetkamer. De wandversiering met scènes uit het landelijke leven is heel populair in die tijd.

Hier eindigt uw bezoek.
Schrijft u nog iets in ons gastenboek? We weten graag wat u er van vond.

Hoe kunnen we het museum nog beter maken?
Uw antwoord op deze vraag is belangrijk voor ons. Ideeën zijn welkom op de computer in de vestiaire.

Zet de museumgids terug in de boekenkast.
De omslag kan u mee naar huis nemen.

In onze shop vindt u een mooi aanbod boeken en souvenirs.

Wij wensen u een aangename terugreis.
Tot ziens!

A

Antiphonarium
Koorboek met gezongen gebeden voor de katholieke eredienst.

Approbatie
Toestemming 'goed voor druk' van de kerkelijke overheid.

Aramees
Een taal verwant aan het Hebreeuws. Ook wel Chaldeeus genoemd.

B

Bartholomeusnacht
Moordpartij in Parijs op Franse protestanten tijdens de nacht van 23 op 24 augustus 1572.

Breviarium/brevier
Boek met gebeden die een geestelijke dagelijks moet bidden. Het brevier van de Katholieke Kerk heet Breviarium Romanum. (brevis = kort)

Broederschap
Een vereniging van katholieke leken die een bepaalde heilige vereren, zoals Maria.

C

Catechismus
Overzicht van de katholieke leer in vraag en antwoord.

Carolus gulden
Munt uit de tijd van Keizer Karel V (1500-1558), vernoemd naar de keizer.

Civilité
Een typische Franse drukletter uit de 16de eeuw, die lijkt op een gotische schrijffletter. Veel gebruikt in schoolboekjes.

Concilie van Trente
Samenkomst van katholieke geestelijke leiders in Trente (1545-1563) om een einde te maken aan wantoestanden binnen de Katholieke Kerk en een antwoord te bieden op het protestantse geloof.

D

Devotiewerk
Godsdienstig werk voor persoonlijke geloofsbeleving, los van de officiële eredienst.

E

Emblema/embleem
Plaatje vol symbolen met daarbij een korte kernachtige tekst, ook wel 'een plaatje met een praatje' genoemd. Emblemata zijn ontstaan in de 16de eeuw.

Ets
Druktechniek waarbij een tekening met een zuur in een metalen plaat wordt ingebeten.

F

Filoloog
Iemand die zich specialiseert in de studie van de taal.

Folio
Formaat van een boek waarbij het vel papier slechts één keer wordt gevouwen en dus 4 bladzijden geeft. Aangeduid als 2°.

G

Getijden
Gebeden die op vaste tijdstippen van de dag gezegd of gezongen worden.

H

Houtgravure
Afdruk van een afbeelding, uitgesneden in een plank kopshout, dwars op de stam gezaagd.

Houtsnede
Afdruk van een afbeelding, uitgesneden in een plank langshout, in de lengte uit de stam gezaagd.

Hugenoten
Franse protestanten in de 16de en 17de eeuw.

Huis der Liefde
Mystieke, religieuze groepering die pleit voor religieuze verdraagzaamheid. Gesticht door Hendrik Niclaes. Enkele van Plantijns zakenpartners zijn lid van de groep.

Humanisme
De humanisten laten zich inspireren door de literatuur en cultuur van de klassieke oudheid. Zij gaan uit van de menselijke redelijkheid en hechten groot belang aan opvoeding en onderwijs. (humanitas = menselijkheid)

J

Jezuïeten

De Sociëteit van Jezus, bekend als de jezuïeten, is een katholieke religieuze orde, opgericht in 1534 in Parijs door Ignatius van Loyola. Vaak afgekort als S.J.

K

Kanunnik

Geestelijke die lid is van het bestuur (kapittel) van een kathedraal of klooster.

Kopergravure

Afdruk van een afbeelding, uitgesneden in een koperplaat.

Kosmografie

Term uit de 16de eeuw voor de algemene wetenschap die de globale kenmerken van het heelal, zowel de hemelen als de aarde, omschrijft en in kaart brengt. Omvat wat tegenwoordig onder astronomie, geografie en geologie valt.

Kwadrant

Oud astronomisch meetinstrument in de vorm van een kwart cirkel, waarmee je de hoogte van een hemellichaam boven de horizon kan bepalen.

L

Liturgie

Reeks gebeden, handelingen en gezangen waaruit een kerkdienst bestaat.

Liturgisch

Wat te maken heeft met de kerkdienst.

M

Manuscript

Tekst die met de hand geschreven is.

Missaal

Verzamelboek van teksten voor de kerkdienst.

O

Octavo

Formaat van een boek waarbij het vel papier in 8 gevouwen is en dus 16 bladzijden telt, aangeduid als 8°. (octo = acht)

Officium

Getijdenboek.
(officium = dienst, plicht)

Ordonnantie

Wet, reglement, voorschrift.

Oudsyrisch

Oudsyrisch werd gesproken in de streek van het huidige Syrië. Het is een vorm van Aramees met een eigen schrift, ver verwant aan het Hebreeuws.

P

Prent

Afdruk gemaakt door middel van een houtblok of koperplaat, waarin een afbeelding is uitgesneden of gegraveerd.

Privilege

Toestemming van de wereldlijke overheid om een bepaald boek of type boeken te mogen drukken en verkopen, meestal voor een beperkte tijdsduur.

Q

Quarto

Formaat van een boek waarbij het vel papier in 4 gevouwen is en dus 8 bladzijden telt, aangeduid als 4°. (quarto = vierde)

R

Raad van Brabant

Hoogste rechtscollege in het hertogdom Brabant.

S

Staten-Generaal

Vergadering van vertegenwoordigers van de Staten of standen van de zeventien provincies in de Nederlanden.

T

Typografie

Het drukken met losse, in metaal gegoten en herbruikbare letters.

W

Wiegendruk

Boek uit de beginperiode van de boekdrukkunst, gedrukt voor 1501. Heet ook incunabel. (in cuna = in de wieg)

24°

Klein formaat van een boek waarbij het vel papier in 24 bladzijden is gevouwen, aangeduid als 24°. (vicesimo quarto = 24ste)

D/2016/0306/93

*Teksten bij nieuwe opstelling in het
Museum Plantin-Moretus, Antwerpen*

Coördinatie

Kris Geysen
Vera Nys

Teksten

Kris Geysen
Dirk Imhof
Iris Kockelbergh
Odette Peterink
Werner van Hoof

Eindredactie

Griet Claerhout
Kris Geysen
Vera Nys
Elise Vandoninck

Copyright

Peter Maes
Museum Plantin-Moretus

Vormgeving en zetwerk

Geoffrey Brusatto

Druk

Favorit, Hoboken

Scenografie opstelling

Leen de Brabandere
Caroline Voet

Projectleiding

Iris Kockelbergh

Met dank aan

de vele collega's die meewerkten.